basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

SENIOR CERTIFICATE EXAMINATIONS/ NATIONAL SENIOR CERTIFICATE EXAMINATIONS

XITSONGA: RIRIMI RA LE KAYA (HL)

PAPILA RA VUMBIRHI (P2)

MUDYAXIHI/KHOTAVUXIKA 2026

TIMARAKA: 80

NKARHI: Tiawara ti2½

Papila leri ra swivutiso ri na tipheji ta 40.

SWITSUNDZUXO NA VUXOKOXOKO

1. Hlaya switsundzuxo leswi hi vukheta u nga si sungula ku hlamula swivutiso.

2. U nga ringeti ku hlaya papila ra swivutiso hinkwaro. Xiya tafula ra nongonoko wa vundzeni leri nga eka pheji ya 4 u ri karhi u fungha nhlayo ya swivutiso leswi vutisiweke eka matsalwa lama u ma dyondzeke nan'waka. Endzhaku ka sweswo hlaya swivutiso swa kona u ri karhi u hlawula leswi u nga ta swi hlamula.

3. Papila leri ra swivutiso ri na swiyenge SWINHARHU:

XIYENGE XA A:	Vutlhokovetseri	(30)
XIYENGE XA B:	Novhele/Mfuwo wa rixaka	(25)
XIYENGE XA C:	Ntlangu	(25)

4. Hlamula NTLHANU wa swivutiso ntsena, SWINHARHU eka XIYENGE XA A, XIN'WE eka XIYENGE XA B na XIN'WE eka XIYENGE XA C hi mukhuva lowu:

   XIYENGE XA A: VUTLHOKOVETSERI
   SWITLHOKOVETSELO SWA NDZAWULELO: Hlamula swivutiso SWIMBIRHI.
   XITLHOKOVETSELO XO KA XI NGA RI XA NDZAWULELO: SWA BOHA leswaku u xi hlamula.

   XIYENGE XA B: NOVHELE/MFUWO WA RIXAKA: Hlamula xivutiso XIN'WE.

   XIYENGE XA C: NTLANGU: Hlamula xivutiso XIN'WE.

5. MAHLAWULELO YA SWIVUTISO EKA SWIYENGE SWA B (NOVHELE/ MFUWO WA RIXAKA) NA C (NTLANGU):

   - Hlamula NTSENA swivutiso swa novhele/mfuwo wa rixaka na ntlangu lowu u wu dyondzeke.
   - Hlamula XIVUTISO XIN'WE xa XITSALWANA na XIN'WE xa XIMBANGU. Loko u hlamula xivutiso xa xitsalwana eka XIYENGE XA B, u fanele ku hlamula xa ximbangu eka XIYENGE XA C. Loko u hlamula xivutiso xa ximbangu eka XIYENGE XA B, u fanele ku hlamula xa xitsalwana eka XIYENGE XA C. Tirhisa tafula ra nongonoko wo tikamba leri nga eka pheji ya 5 ku vona loko u hlawurile swivutiso himfanelo.

6. VULEHI BYA TINHLAMULO

   - Xivutiso xa xitsalwana eka Vutlhokovetseri xi fanele xi hlamuriwa hi marito ya kwalomu ka 250–300 (pheji yi1).
   - Swivutiso swa xitsalwana eka swiyenge swa Novhele/Mfuwo wa rixaka na Ntlangu swi fanele swi hlamuriwa hi marito ya kwalomu ka 400–450 (tipheji ti2–$2^1/_2$).
   - Vulehi bya tinhlamulo eka swivutiso swa ximbangu byi ta lawuriwa hi ntsengo wa timaraka. Vakamberiwa va fanele ku hlamula hi ku kongoma na hi nkhaqato.

7. Landzelela swileriso leswi nga ekusunguleni ka xiyenge xin'wana na xin'wana hi vukheta.

8. Nombora tinhlamulo ta wena himfanelo ku ya hilaha swivutiso swi nomboriweke hakona eka papila leri ra swivutiso.

9. Sungula xiyenge XIN'WANA na XIN'WANA eka pheji YINTSHWA.

10. Mpimanyeto wa matirhiselo ya nkarhi:

    XIYENGE XA A: Timinete ta kwalomu ka 40
    XIYENGE XA B: Timinete ta kwalomu ka 55
    XIYENGE XA C: Timinete ta kwalomu ka 55

11. Tsala swi basa no vonaka.

TAFULA RA NONGONOKO WA VUNDZENI

Pheji leyi yi ta pfuna vakamberiwa ku hlawula swivutiso leswi va lavaka ku hlamula swona handle ko hlaya papila ra swivutiso hinkwaro.

XIYENGE XA A: VUTLHOKOVETSERI			
Switlhokovetselo swa ndzawulelo: Hlamula swivutiso SWIN'WANA na SWIN'WANA SWIMBIRHI.			
NOMBORO YA XIVUTISO	**MUXAKA WA XIVUTISO**	**TIMARAKA**	**NOMBORO YA PHEJI**
1. 'U nga dungi xihlovo'	Xitsalwana	10	6
2. 'Mbyana'	Ximbangu	10	7
3. 'Dyandza ri nghenile'	Ximbangu	10	9
4. 'Xifukuzi!'	Ximbangu	10	11
NA			
Xitlhokovetselo xo ka xi nga ri xa ndzawulelo: Swa boha leswaku u xi hlamula.			
5. 'Makatindleve'	Ximbangu	10	13

***LEMUKA LESWI:** Hlamula xivutiso XIN'WE xa XITSALWANA na XIN'WE xa XIMBANGU. Loko u hlamula xivutiso xa xitsalwana eka XIYENGE xa B, u languteriwa ku hlamula xa ximbangu eka XIYENGE xa C. Loko u hlamula xa ximbangu eka XIYENGE xa B, u languteriwa ku hlamula xa xitsalwana eka XIYENGE xa C. Eka XIYENGE xa B na xa C, hlamula xivutiso XIN'WE ntsena eka XIYENGE xin'wana na xin'wana.

XIYENGE XA B: NOVHELE/MFUWO WA RIXAKA			
NOVHELE: Hlamula xivutiso XIN'WE xa xitsalwana kumbe xa ximbangu.*			
6. *Mulunguntima*	Xitsalwana	25	15
7. *Mulunguntima*	Ximbangu	25	15
8. *Mibya ya nyekanyeka*	Xitsalwana	25	18
9. *Mibya ya nyekanyeka*	Ximbangu	25	18
10. *Ximitantsengele*	Xitsalwana	25	21
11. *Ximitantsengele*	Ximbangu	25	21
KUMBE			
MFUWO WA RIXAKA: Hlamula xivutiso XIN'WE xa xitsalwana kumbe xa ximbangu.*			
12. *Rivomba ra Vutsonga*	Xitsalwana	25	24
13. *Rivomba ra Vutsonga*	Ximbangu	25	24
XIYENGE XA C: NTLANGU			
Hlamula xivutiso XIN'WE xa xitsalwana kumbe xa ximbangu.*			
14. *Hlamba vunwa nandzuwe*	Xitsalwana	25	29
15. *Hlamba vunwa nandzuwe*	Ximbangu	25	29
16. *Vukosi i mberha*	Xitsalwana	25	32
17. *Vukosi i mberha*	Ximbangu	25	32
18. *Xivoni xa vutomi*	Xitsalwana	25	35
19. *Xivoni xa vutomi*	Ximbangu	25	35
20. *Vadyondzi va namuntlha*	Xitsalwana	25	38
21. *Vadyondzi va namuntlha*	Ximbangu	25	38

***LEMUKA LESWI:** Eka SWIYENGE SWA B na C, hlamula xivutiso XIN'WE xa xitsalwana na XIN'WE xa ximbangu. A wu fanelangi ku hlamula SWIMBIRHI swa xitsalwana kumbe SWIMBIRHI swa ximbangu.

TAFULA RA NONGONOKO WO TIKAMBA LOKO SWIVUTISO SWI HLAWURIWILE HIMFANELO.

Tatisa mavangwa lama pfulekeke hi ku tirhisa mfungho wa gwaju (✓) ku vona loko u hlamurile nhlayo leyi lavekaka ya swivutiso.

XIYENGE	**NOMBORO YA XIVUTISO**	**NHLAYO YA SWIVUTISO LESWI FANELEKE KU HLAMURIWA**	**MFUNGHO WA GWAJU (✓)**
A: VUTLHOKOVETSERI (Switlhokovetselo swa ndzawulelo)	1–4	2	
A: VUTLHOKOVETSERI (Xitlhokovetselo xo ka xi nga ri xa ndzawulelo)	5	1	
B: NOVHELE/MFUWO WA RIXAKA (Xitsalwana kumbe ximbangu)	6–13	1	
C: NTLANGU (Xitsalwana kumbe ximbangu)	14–21	1	
LEMUKA: Eka SWIYENGE swa B na C, hlamula xivutiso XIN'WE xa xitsalwana na XIN'WE xa ximbangu. A wu fanelangi ku hlamula SWIMBIRHI swa xitsalwana kumbe SWIMBIRHI swa ximbangu.			

XIYENGE XA A: VUTLHOKOVETSERI

SWITLHOKOVETSELO SWA NDZAWULELO

***TSIMA RA VUTLHOKOVETSERI* – MJ Baloyi et al.**

SWILERISO:

- Hlamula swivutiso swin'wana na swin'wana SWIMBIRHI exikarhi ka swivutiso swa 1–4.
- Nhlamulo ya xivutiso xa xitsalwana xa 1, a yi ve na marito ya kwalomu ka 250–300 (pheji yi1), yi tlhela yi va hi xivumbeko xa xitsalwana, KU NGA RI xo xaxameta timhakankulu.

XIVUTISO XA 1: XITSALWANA

Hlaya xitlhokovetselo lexi nga laha hansi kutani u hlamula xivutiso lexi nga ta xi landzela.

U NGA DUNGI XIHLOVO – NW Phakula

1 Leswi mi ngo hlambelana emahlweni ka vanhu, ya kona mati yo kala xilavi?
2 Mundzuku mi ta tlhelelanisana ku yini?
3 Tolo kunene a swi ri swinene swa n'wina vambirhi.
4 Buti n'wana mhani emarhumbini va tlhelela.
5 Munhu u hlambanya se a lo gaa, hi xikosi ntsena.

6 Buti u nga tikhalambisi hi ku poyila nsati,
7 Nsati loyi a nga yena a mi humeseke elawini ra tinghwendza,
8 Nsati loyi mi nga n'wi hlawula exikarhi ka vavasati va ntsandzavahlayi,
9 Nsati loyi a mi hamba mi tiba xifuva mi ku wo fana na yena a nga kona emisaveni hinkwayo.
10 Se namuntlha ku lo tswariwa wo fana kumbe ku tlula yena?

11 Buti, u ta tikomba yini tinhloko leti u n'wi rhwexeke tona namuntlha?
12 Leswi mi ngo famba mi peperha ta le hansi ka xihlungwana a mi nga tisoli?
13 Leswi mi ngo hlambela xihlovo mundzuku mi ya timula kwihi torha?
14 Leswi u ngo ticelela sirha wa ha hanya n'wana manana u ta etlela vurhongo?
15 U nga yi hi vanhu n'wana mhani, emarhumbini va tlhelela.

16 Leswi tolo wa siku mi nga te mi ta hambanyisiwa hi rifu ke?
17 Kumbe se rifu ri se ri gongondzile ekamareni ya wena buti?
18 Hi vikele na hinavu hi ta famba hi lava homu,
19 Homu yo phamela vayoweri na *vakhandlivanhlonge*,
20 Hi ta wisa ku hlamula vana miharihari.

Mutlhokovetseri u tirhisile ririmi hindlela ya vutshila ku humelerisa hungu ra yena. Kombisa ntiyiso wa mhaka leyi hi ku kongomisa eka mintila ya 5, 8, 9, 12 na 17. **[10]**

XIVUTISO XA 2: XIMBANGU

Hlaya xitlhokovetselo lexi nga laha hansi kutani u hlamula swivutiso leswi nga ta xi landzela.

MBYANA – HT Chauke

Haa, vusiwana byi ni xilandzu mbuyangwana!
Sweswi va nga te ndzi mbyana hakunene,
Mina marhandzeka-loko-swi-bihile ntsena!
Laha swi nga saseka kona vana va vona hi vo' vanhu ntsena,
Ntirho wa mina i ku pfutsekisiwa swi nga heri ntsena.
Kasi vumbyana bya mina byi ta helela kwihi ke?
Ndzi to kala ndzo, mbhinyi na xikomu ndza ha ri mbyana ke?
Loko va ku ku na mahanyelanhlomulo kasi va vula mina ke?
Vatswari vanga, a mi hundzuluxinyana swikosi mi phalala?

Leswi ndzi tswariweke ndzi ri mbyana,
Vana va mina na vona va ta va timbyana?
Swakudya swa kona ndzo hoxeriwa kunene ku tiyisisa vumbyana byanga.
Xa mina i ku londzota miladza yo nyakapfala siku leri ngo va siku,
Loko ku ri nyama va tswontswa mongo hinkwawo wu ku bi!
Hi kona ndzi nga ta hoxetiwa marhambu ndzi rilela kona.

Loko va swi lava ndzi rhambiwa ku ya eku hloteni,
Ndzi ta vona maxangu hi ku hlongorisa swihari,
Ndzi ta mintela marha ndzi ehleketa leswaku ndzi ta lawuriwa ku antswa.
Loko se swi swekiwile swi vupfa hi mina n'wamarhambu,
Swa mina swa vava vamanana!

Loko ri perile hi mina murindzi wa muti,
Loko ndzi twa ku chakala, ndzi vukula ndzi ya kona,
Nkarhi walowo vona va ba swingoro swi gigelana,
Loko va swi lava ndzi to bukutiwa ndzi ku pyee!

A swi antswi ndzi cincana na vona ndzi va munhu vona va endla mbyana?
Va ta twanyana leswi ndzi swi twaka na mina ka!
A ndzi ta va komba xo mita hi huku,
Vuhlonga bya mina byi tlula na bya vana va Israel *ehansi* ka Faro.
Kambe a swi na mhaka hikuva Hosi ya swi vona.
Rin'wana ra masiku ndzi ta endla Lazaro wa vona,
Va ta cangayila va lava ku pfuniwa hi mina ndzi ri ePharadayisini,
Ndzilo wu ta va oxa va nyeka vutomi hinkwabyo.

2.1 Nyika mongo wa xitlhokovetselo lexi. (2)

2.2 Tshaha ntila eka ndzimana ya 3 lowu kombisaka leswaku vanhu lava va teka leswa kahle kutani yena a nyikiwa leswo ka swi nga pfuni nchumu. (1)

2.3 Hlawula nhlamulo leyi nga yona eka leti nga laha hansi. Mutlhokovetseri eka ntila wa 22 u ri: 'Loko ndzi twa ku chakala, ndzi vukula ndzi ya kona' ku hlamusela leswaku u ... eka vanhu lava.

A hlundzukile
B tshembekile
C rhandzekile
D tshunxekile (1)

2.4 Eka ntila wa 24 lowu nge: 'Loko va swi lava ndzi to bukutiwa ndzi ku pyee!' mutlhokovetseri u tirhisile rito 'bukutiwa'. Nyika nhlamuselo ya rona ya masiku hinkwawo u tlhela u kombisa hilaha a ri tirhiseke hakona eka xitlhokovetselo lexi. (3)

2.5 Xana mutlhokovetseri u hlamusela yini hi ntila wa 27 lowu nge: 'A ndzi ta va komba xo mita hi huku'? (1)

2.6 U nga vula yini hi swiendlo swa lava ku tlhokovetseriwaka hi vona eka xitlhokovetselo lexi? (2)
[10]

XIVUTISO XA 3: XIMBANGU

Hlaya xitlhokovetselo lexi nga laha hansi kutani u hlamula swivutiso leswi nga ta xi landzela.

DYANDZA RI NGHENILE – MA Khosa

1 Mapapa ya hangalakile,
2 Mpfula yi ala ku sewula.
3 Mberha yi ala ku wa.
4 Timpfula ta dyondzo ti kuvile.
5 Dyandza ra dyondzo ri nghenile.
6 Dyondzo yi hundzulerile bya ngoma ya timbyana.

7 Milambu ya dyondzo se yi phyile.
8 Tinguva ta lembe se ti cincile.
9 Tiva ra vutivi se ri phyile.
10 Dyondzo se ya luma.
11 Dyondzo se yi nyumbhile.

12 Vana dyondzo se eka vona i xinghunghumana.
13 Dyondzo se yi va swirhe timbilu.
14 Loko va byeriwa hi yona va hlamba na timbilu.
15 Ku va byela hi yona se u va dlamurile.
16 Ku vona makhumbi ya dyondzo,
17 Onge va vone xintlen'wana.

18 Tibuku ti kurhile, ti humile nkuxu.
19 Timbuva ta vutomi ti hehliwile.
20 Dzovo ra vukosi ri tele tinsumba.
21 Xikhiya xa vutomi xi rhosile.
22 Tshanga ra ndzhaka ya vutomi ri dengile,
23 *Migoqo* va tshiverile va orhela ndzilo wa vuxika.

24 Vantshwa exikolweni ko yeriwa vito.
25 Vo yisa mitsumbu, ku ya tatisa nhlayo ntsena.
26 Va byeli hi ku kunguhata mi ta tlulana milenge.
27 Xa vona i ku hlayela masiku ya mudende.
28 Tijini na tikhavhela hi yo silabasi ya kona.
29 Makarata na switokofela hi wo ntirhokaya.
30 Hakunene tiko ri borile, i swivungu pficipfici, ngulee!

3.1 Hi yihi mhakankulu leyi mutlhokovetseri a byelaka vahlayi yona hi xitlhokovetselo lexi? (2)

3.2 Tsavula ntila eka xitlhokovetselo lexi lowu hlamuselaka leswaku vantshwa hambiloko va ri kona exikolweni a va tikatsi eka leswi endliwaka. (1)

3.3 Hlawula nhlamulo leyi nga yona eka leti nga laha hansi. Ntila wa 12 lowu nge: 'Vana dyondzo se eka vona i xinghunghumana' wu hlamusela leswaku vantshwa va … ku dyondza.

A chava
B lava
C sola
D ala (1)

3.4 Mutlhokovetseri eka ntila wa 26 lowu nge: 'Va byeli hi ku kunguhata mi ta tlulana milenge' u tirhisile xivulavulelo 'ku tlulana milenge'. Nyika nhlamuselo ya xona ya masiku hinkwawo u tlhela u kombisa hilaha a xi tirhiseke hakona eka xitlhokovetselo lexi. (3)

3.5 Xana ntila wa 17 lowu nge: 'Onge va vone xintlen'wana' wu tshikelela/tiyisisa yini? (1)

3.6 Xana leswi ku tlhokovetseriwaka hi swona eka xitlhokovetselo lexi swa khorwisa ke? Seketela nhlamulo ya wena. (2)
[10]

XIVUTISO XA 4: XIMBANGU

Hlaya xitlhokovetselo lexi nga laha hansi kutani u hlamula swivutiso leswi nga ta xi landzela.

XIFUKUZI – MJ Baloyi

1 Ndzi ri leyi i misava ya swifukuzi,
2 Leyi a hi misava ya vo ka' *tinkokola.*
3 Ndzi ri leyi i misava ya ndzalama,
4 Leyi a hi misava ya vo ka' mano.
5 Ku honisa leswi u ta tiyisisa xihlambanyo xa vunghwendzha.

6 Xifukuzi xi fukuzela ku humelela evuton'wini,
7 Evuton'wini a ku laveki malolo.
8 Xifukuzi xi tiva vutsokomberi na vubaveri bya nyuku wa mombo wa xona.
9 Hambiloko xi pfa xi dyeletiwa xi wa xi pfuka xi ya kona hikuva i xifukuzi.
10 Laha xifukuzi xi ganyaka kona mavondzo ya vusa.

11 Xifukuzi na vurhongo i ximanga na kondlo.
12 Xifukuzi xi swi tiva kahle leswaku vutomi byi hanyiwa masiku hinkwawo,
13 Xifukuzi xi swi tiva kahle leswaku rifu ri ta kan'we ntsena eka munhu.
14 Xifukuzi xi swi tiva kahle leswaku xi fanele ku siyela ngati ya xona ndzhaka na rifa.
15 Xifukuzi xi swi tiva kahle leswaku leswinene swi fukuzeriwa bya mfukuzani emirini.

16 Xifukuzi a xi fani na xindozi lexi hanyaka hi ntshovelo wa ngati ya van'wana,
17 Xifukuzi xi dya swa nyuku wa mombo wa xona hi vutshembeki.
18 Xifukuzi a xi fani ni timpfuvu leti nga rimangiki ehlalukweni.
19 Xifukuzi xi khomile *tinhlamuselo* hinkwato ta 'ku humelela evuton'wini'.
20 Xifukuzi loko u nga vumba vunghana na xona,
21 U ta hanya khwatsi masiku hinkwawo u fa kan'we u rhurile.

4.1 Hlamusela hi ku komisa leswi xitlhokovetselo lexi xi vulavulaka hi swona. (2)

4.2 Tshaha ntila eka ndzimana ya 2 lowu hlamuselaka leswaku munhu loyi ku tlhokovetseriwaka hi yena a a nga tshiki ku tirha hi ku tiyimisela hambiloko a tekeriwa swilo swa yena hi vanhu van'wana. (1)

4.3 Hlawula nhlamulo leyi nga yona eka leti nga laha hansi. Mutlhokovetseri eka ntila wa 16 u ri: 'Xifukuzi a xi fani na xindozi lexi hanyaka hi ntshovelo wa ngati ya van'wana'. Rito rin'wana ra 'xindozi' i …

A ximanga.
B xipamu.
C xihesi.
D xikhovha. (1)

4.4 Eka ntila wa 5 lowu nge: 'Ku honisa leswi u ta tiyisisa xihlambanyo xa vunghwendzha' mutlhokovetseri u tirhisile rito 'vunghwendzha'. Nyika nhlamuselo ya rona ya masiku hinkwawo u tlhela u kombisa hilaha a ri tirhiseke hakona eka xitlhokovetselo lexi. (3)

4.5 Xana ku vuyeleriwa ka: 'Xifukuzi xi swi tiva kahle' eka mintila ya 12, 13, 14 na 15 eka ndzimana ya 3 swi tshikelela/tiyisisa yini? (1)

4.6 U nga va tsundzuxa yini vanhu lava nga tsakeliki ku tirha? (2)
[10]

NA

XITLHOKOVETSELO XO KA XI NGA RI XA NDZAWULELO (SWA BOHA LESWAKU U XI HLAMULA)

***HINKWASWO I VUTOMI* – SJ Malungana na MJ Baloyi**

XIVUTISO XA 5: XIMBANGU

Hlaya xitlhokovetselo lexi nga laha hansi kutani u hlamula swivutiso leswi nga ta xi landzela.

MAKATINDLEVE – SJ Malungana

1 Mali ya xikolo vatswari va ndzi fumberile?
2 Hi makapfu ndzi yi tshikile yi khuluka na Ritavi mboo!
3 Wo ndzi *kunya*, hi tlulane milenge!
4 Hikuva va mina vatswari va yimberiwile.

5 Ndzi yile evukatini byebyi a ndzi byi rilela!
6 N'wingi a ku ku ndzi nyefula be!
7 N'wana wa kona a ku kho, ku ndzi gembetela.
8 Ndzo n'wananga emakatleni, ndzi duka naro.

9 Makhixini ndzi thoriwile ku ya firifa.
10 Mesisi wa kona o va xikero hi xiviri.
11 Nuna wa yena ku demetela be!
12 Ndzo vunga-vunga swibutsana ndzi wela ndlela.

13 Ka rikwerhu tindlu ta kona to ndzi hleka.
14 Ni makwerhu wo hlambanya ndzi hava.
15 Ndzi endla yini loko swilo swi yime hi tinhloko?
16 Hikuva ntambu i ku tirhambela khwarha.

17 Xikolweni ku tlhelela ndza swi lava.
18 Mali ndza ha ta fumbela hi mani?
19 Le kaya goya ranga ndzi ta ri siyela mani?
20 Hikuva vatswari va yimberiwile ndzi lo nhwii!

5.1 Hi xihi xifaniso xa le miehleketweni lexi humelerisiwaka hi xitlhokovetselo lexi? (2)

5.2 Hi wihi ntila eka xitlhokovetselo lexi lowu hlamuselaka leswaku munhu loyi ku tlhokovetseriwaka hi yena a a tshamela ro biwa hi nuna wa yena loko a ri evukatini? (1)

5.3 Hlawula nhlamulo leyi nga yona eka leti nga laha hansi. Mutlhokovetseri u tirhisile ntila wa 10 lowu nge: 'Mesisi wa kona o va xikero hi xiviri' ku vula leswaku a a … swinene.

A tsakisa
B kariha
C twisisa
D xanisa (1)

5.4 Eka ntila wa 16 lowu nge: 'Hikuva ntambu i ku tirhambela khwarha' mutlhokovetseri u tirhisile rito 'ntambu'. Nyika nhlamuselo ya rona ya masiku hinkwawo u tlhela u kombisa hilaha a ri tirhiseke hakona eka xitlhokovetselo lexi. (3)

5.5 Ku va mutlhokovetseri eka mintila ya 1 na 18 a tirhisile rito ra 'fumberile' na 'fumbela' swi tshikelela/tiyisisa yini? (1)

5.6 Loko munhu loyi ku tlhokovetseriwaka hi yena a a ri makwenu a wu ta titwa njhani? Seketela nhlamulo ya wena. (2)
[10]

NTSENGO WA XIYENGE XA A: 30

XIYENGE XA B: NOVHELE/MFUWO WA RIXAKA

SWILERISO:

- Hlamula xivutiso xa xitsalwana kumbe xa ximbangu.
- Nhlamulo ya xivutiso xa xitsalwana a yi ve na marito ya kwalomu ka 400–450 (tipheji ti2–2½), yi tlhela yi va hi xivumbeko xa xitsalwana, KU NGA RI xo xaxameta timhakankulu.
- LEMUKA: Loko u hlamula xivutiso xa XITSALWANA eka XIYENGE XA B, hlamula xa XIMBANGU eka XIYENGE XA C. Loko u hlamula xivutiso xa XIMBANGU eka XIYENGE XA B, hlamula xa XITSALWANA eka XIYENGE XA C.

LEMUKA LESWI: Loko u hlamula xivutiso xa NOVHELE u nga hlamuli xa MFUWO WA RIXAKA, loko u hlamula xa MFUWO WA RIXAKA u nga hlamuli xa NOVHELE.

NOVHELE

XIVUTISO XA 6: XITSALWANA

***MULUNGUNTIMA* – TH Khosa**

Xivuriso lexi nge: 'Rihlanga ri kuma muhoxi wa rona' lexi nhlamuselo ya xona yi nge: 'Mhaka yi tlhelela eka la nga yi pfuxa' xi vula leswaku loko munhu a endlela un'wana nsele swi tlhelela eka yena. Kombisa ntiyiso wa mhaka leyi u kongomisa eka leswi humeleleke eka vutomi bya Johnson Hlongwane eka tsalwa leri. **[25]**

XIVUTISO XA 7: XIMBANGU

***MULUNGUNTIMA* – TH Khosa**

Hlaya ntshaho lowu nga laha hansi kutani u hlamula swivutiso leswi nga ta wu landzela.

XITSHURIWA XA A

'Kasi loko ku ri ku ndzi hlongola mi nga ndzi hlongola hi nomu lowu,' ku vula Sasavona. 'Ndzi nga famba sweswi. Kasi mhaka leyi nkulukumba loyi a hi endlaka yona wena mininjhere wa yi vona? Wena u tshama laha hofisini a wu voni nchumu lexi humelelaka hala phasejini. A hi dyi ro vupfa hi ku chavisiwa hi tatana loyi. Hina swo tshama hi ri karhi hi karihériwa hi nge swi koti.'
'*What are you …* '
'*Wait! Let her talk*,' Brooks a kavanyeta Hlongwane loyi se a ri lava ku dzindza. '*Carry on.*'
'Wanuna loyi wa hi venga. A nga rhandzi Ephraim. A nga rhandzi Nyeleti. A nga ndzi rhandzi mina. U vula leswaku vanhu hinkwavo lava nga tirha ehansi ka Mfumo wa Mhangwani va fanele ku suka laha.' …
Loko Hlongwane a ku u lava ku vulavula, Brooks a n'wi yimisa hi voko. A n'wi byela leswaku a n'wi tshika a vulavula.
Kwalaho Sasavona a ya emahlweni.
'Hina hi lava ntirhisano laha femeni. A hi lavi swicele, ku hlevana ni ku chavisana.' …
Kwalaho a vula leswaku un'wana ni un'wana a a te ni swirilo swa yena. Ko va loko a pfulele matluka ya ntoma. Vatirhi va rhavi ra Hlongwane va ri ba ritshuri ra ximun'wana. Kasi loko ku ri lava hala ka Mukhari ko va lexi na lexiya. …
Loko ingi Nyeleti na Chavalala a va ri kona a hi ta vulavula tin'wana. Loko nhlengeletano leyi a yi lo khomiwa loko Chavalala a vuyile a swi ta va swi pfunile.

7.1 Boxa mbangu lowu swimunhuhatwa leswi nga eka ntshaho lowu nga laha henhla swi vulavulaka swi ri eka wona. (1)

7.2 Xana Nyeleti na Chavalala a va ri kwihi ku kala mutsari a ku: 'Loko ingi Nyeleti na Chavalala a va ri kona a hi ta vulavula tin'wana'? (2)

7.3 Hlamusela hi ku komisa leswi a swi humelerile ku kala ku va na mbulavulo lowu. (2)

7.4 Ndlela leyi vatirhi lava va hlamuselaka Hlongwane hayona eka ntshaho lowu nga laha henhla yi paluxa yini hi vumunhu bya yena? (2)

7.5 Xana mutsari u lemukisa varhangeri yini hi leswi humelelaka eka ntshaho lowu nga laha henhla? (2)

7.6 U nga vula yini hi endlelo ra Sasavona ro paluxa swiendlo swa Hlongwane eka Brooks? (1)

7.7 Timhaka leti hlamuseriweke hi vatirhi eka ntshaho lowu nga laha henhla ti endla leswaku u titwa njhani? Seketela nhlamulo ya wena. (2)

YISA EMAHLWENI

Hlaya ntshaho lowu nga laha hansi kutani u hlamula swivutiso leswi nga ta wu landzela.

XITSHURIWA XA B

'… Ndzi landzelerile mhaka ya wena. U suka eJoni hi ku tsutsuma ta wena.'
'Mina ni mhaka yoleyo a ndzi yi tivi.'
'U ta vuletela m'fana,' Mlambo a vula hi ku n'wi khoma voko. Va suka laha a va yimile kona. A hi kule ni nyangwa wa laha a tirhaka kona. 'U ta boxa he Xihisa.'
Va kongoma emovheni. A fika a tshama na yena emahlweni. Movha wu suka wu kongoma ehofisini ya yena Mlambo. A fika a n'wi siya kona a huma. Kasi u endla leswi u n'wi lathela eka Navela ni maphorisakulobye.
Ku nghena kwalaho Navela a n'wi xeweta hi xihahati.
'Jy steel jou fool!' Ku vula Navela a ri karhi a famba. A huma onge a hi yena loyi a ha ku n'wi tlhavaka hi mpama.
Jerico a *tikhomela* xikandza hi mavoko.
A ha korhamisile sweswo, ku ta nghena xiphorisana Ntimbani. Xi fika xi n'wi dliva timbambu hi tintiho.
'U ta ni vutsotsi hi le Joni hi!' Na yena a huma a famba.
Maphorisa ya kona onge ma lo fola layini hala handle. Loko ku huma leri ku nghena leri. Rin'wana ni rin'wana ri ta hi nxangu ya rona. Loko Mlambo a vuya hi lomu a a yile kona, a kuma Jerico se a karhele.
'Right!' Ku sungula Mlambo a ri karhi a tshama exitulwini.
'You either tell the story or we help you to decide,*'* a koka xitulu xi ya emahlweni leswaku a tshamiseka etafuleni. …
'Ndzi kambisisile voko ra wena le ntirhweni ivi ndzi kuma leswaku ri yelana ni leri,' a veka swiphephana etafuleni.

7.8 Xana Jerico a endlile yini ku kala a sariwa endzhaku hi maphorisa naswona swiphephana leswi Mlambo a vulavulaka hi swona a a swi kumile kwihi? (2)

7.9 Hlawula nhlamulo leyi nga yona eka leti nga laha hansi. Marito ya Mlambo lama nge: 'He xihisa boxa', a a tala ku ma tirhisa loko a ri ekusuhi na ku … ndzaviso wa yena.

A sungula
B gimeta
C sukela
D languta (1)

7.10 Kombisa ku hambana ka maendlelo ya vulavisisi bya timhaka exikarhi ka Sejeni Navela na Fokisi Mlambo ku ya hi tsalwa leri. (2)

7.11 Leswi humelelaka Jerico eka ntshaho lowu, wena swi ku dyondzisile yini? (2)

7.12 Xivuriso lexi nge: 'Va tshika xo khoma hi voko, xa le mbilwini a va tshiki' xi hlamusela leswaku munhu wa mahanyelo yo biha a swi olovi leswaku a ma tshika. Xana a wu ta xi tirhisa eka mani ku ya hi ntshaho lowu nga laha henhla? Tlhela u seketela nhlamulo ya wena. (2)

7.13 Eka ntshaho lowu nga laha henhla Jerico a a ri na ntlimbo. Boxa muxaka wa ntlimbo lowu a a ri na wona u tlhela u seketela nhlamulo ya wena. (2)

7.14 Xana leswi endliweke hi Hlongwane swo endla matshalatshala yo lava ku hlongorisa Chavalala entirhweni swa humelela evuton'wini ke? Seketela nhlamulo ya wena. (2)
[25]

XIVUTISO XA 8: XITSALWANA

MIBYA YA NYEKANYEKA – BKM Mthombeni

Hakanyingi ku va na mavonelo yo hambana ya vutomi hi swona swi talaka ku tisa mpfumaleko wa ntshamiseko emindyangwini. Kombisa ntiyiso wa mhaka leyi hi leswi humeleleke endyangwini wa ka Tlhomandloti etsalweni leri. **[25]**

XIVUTISO XA 9: XIMBANGU

MIBYA YA NYEKANYEKA – BKM Mthombeni

Hlaya ntshaho lowu nga laha hansi kutani u hlamula swivutiso leswi nga ta wu landzela.

XITSHURIWA XA C

'Soluka Maduna wa mina, loko mbilu ya wena yi ri ya mina tanihileswi ya mina yi nga ya wena – ndzi nyike yona. Swa va ka hina i swa mina. Ndza tshemba leswaku na wena u ta hlamusela varikwenu hi swa mbilu ya wena ehenhla ka mina,' ku heta Madambi.

'Leswi kutani hi nga twanana hi xilo xin'we xa ku tinyiketa eka leswi hi swi hlambanyeke u nga ndzi byela hi marito lawa ya ngo va erivaleni, handle ko ba swikhago, leswaku a wu navela yini hi rirhandzu ra hina xe?'

'Ndzi khome hi voko u hlambanya leswaku ku sukela siku ra namuntlha u ta va wa yindlu ya ka Tlhomandloti emoyeni ni le mbilwini ya wena – swo tala swi ta kondleteriwa hi vatswari va hina.'

Hiloko va khomana hi mavoko, swiviri swa vona swi ri karhi swi rhurhumela handle ko twa xirhami. Etimbilwini ta vona va akile ndyangu va tshama. Va hanya hi ku tsaka ni mikateko. Endzhaku ka swona Madambi u sukile a tiyela ekaya. ...

Loko a fika kaya a ku nga ha ri na rivoni leri pfurhaka – a ku etleriwile. Nyiko na yena a byi tshwile – a o ba swingorho.

A nga karhatanga munhu n'wana wa vanhu, u lo fika a tinghenela laha a a etlela kona ni makwavo a nghena maxukeni a etlela. Vurhongo byona byo ala ku ta. Xiviri xa yena himpfhuka a rhandzana na Soluka a xo tshama xi tele milorho ya Soluka, mbhuri ya ku vatlwa, xongeleni n'wana wa Xiqhozana, malwandla, ku basa mbilu ni xichavo xa vujagana bya le ndyangu; ririmi ingi ri lo endleriwa ku dya vulombe ntsena.

9.1 Boxa mbangu lowu swimunhuhatwa leswi nga eka ntshaho lowu nga laha henhla swi vulavulaka swi ri eka wona. (1)

9.2 I yini lexi endleke leswaku Madambi a kala a byela Soluka marito ya leswaku 'Swa va ka hina i swa mina'? (1)

9.3 Hlamusela hi ku komisa ku hambana ka mavonelo ya Madambi na ya tata wa yena Mufundhisi Tlhomandloti loko swi ta eka timhaka ta rirhandzu. (2)

9.4 Madambi na murhandziwa wa yena Soluka va vile na ntlimbo wo karhi evuton'wini bya vona. Boxa muxaka wa ntlimbo lowu u tlhela u seketela leswaku hikokwalaho ka yini u vula leswaku i ntlimbo wa muxaka wolowo. (2)

9.5 Hi yihi dyondzo leyi u yi kumeke eka switshembiso swa Madambi na Soluka eka rirhandzu ra vona? (2)

9.6 Marito ya Madambi lama nge: '... swo tala swi ta kondleteriwa hi vatswari va hina' ma hundzukile xikhovolelo hindlela yihi? (2)

9.7 Ndlela leyi mutsari a hlamuselaka Soluka hayona eka ntshaho lowu nga laha henhla loko a ku: '... mbhuri ya ku vatlwa, xongeleni n'wana wa Xiqhozana, malwandla, ku basa mbilu ni xichavo xa vujagana bya le ndyangu; ririmi ingi ri lo endleriwa ku dya vulombe ntsena' ma endla u titwa njhani? Seketela nhlamulo ya wena. (2)

YISA EMAHLWENI

Hlaya ntshaho lowu nga laha hansi kutani u hlamula swivutiso leswi nga ta wu landzela.

XITSHURIWA XA D

Endzhaku ka nhlamuselo ya vadyondzisi ku komberiwile n'wana wa xikolo xa le henhla leswaku a hlamulela swidyondzi swin'wana ehenhla ka marito ya vadyondzisi.

N'wana u hlamurile a vula leswaku dyondzo yi yisiwa ehansi hi vadyondzisi va vona, hikuva vo tala a va na mhaka hambi vadyondzi va tikarhata hambi a va endli nchumu.

Va vula leswaku n'wana wo karhi a nga twisisi nchumu, va nga vuli leswaku hi ringetile tindlela hinkwato ku dyondzisa n'wana wo karhi kambe hi tsandzekile. Swi fanele swi khunguvanyisa vona loko n'wana a nga twisisi tidyondzo ta yena. Sweswo swi vula leswaku vadyondzisi va debyisa va tluleta ni vadyondzi.

N'wana yoloye u hetelele hi ku vula leswaku vadyondzisi va tiva mitirho ya vona leswi hetisekeke kambe ku na lexi xi kombaka leswaku swikongomelo swa vadyondzisi swi hambanile hikwalaho ka n'hwarimbirhi ya vutomi bya namuntlha. Mubya wa ndyangu wa munhu, ngopfungopfu hina Vatsonga, wa nyeka.

Mufambisi wa nhlengeletano u komberile Madambi leswaku a veka rito ehenhla ka mhaka leyi vulavuriwaka ya ku dadavala ka misava, ya ku nyekanyeka ka vumunhu mayelana ni swa dyondzo masiku lawa.

Hungu ra yena ri kongomisile ngopfungopfu ku tlhantlha dyondzo hi swiyenge swimbirhi, swa vadyondzisi ni vudyondzi.

U kombisile leswaku a xi kona xilo lexintshwa lexi nga nghenisiwaka hi mudyondzisi emiehleketweni ya mudyondzi handle ka leswaku hinkwaswo leswi vuriwaka hi mudyondzisi swi kuma vulumeketo bya ntwisiso emiehleketweni ya mudyondzi. Hileswaku leswi dyondziwaka swi vulavuriwa hi marito lawa ya twisisekaka hi miehleketo ya mudyondzi; ntsena hileswo marito lawa ya thumbhiwaka laha ni lahaya loko ya longoloxiwa swin'we ya va ni mongo lowuntshwa eka mudyondzi, kutani ku twisisa ka yena marito ya dyondzo yoleyo ku hundzuka miseve ya ku vonakala ehenhla ka mongo lowu a nga ta wu vona hi ku olova.

9.8 Xana nhlengeletano leyi ku vulavuriwaka hi yona eka ntshaho lowu nga laha henhla a yi khomeriwile kwihi? (1)

9.9 Hlamusela hi ku komisa leswi Madambi a a hanyisa xiswona hi nkarhi lowu ku veke na nhlengeletano leyi. (2)

9.10 Kombisa ku yelana loku a ku ri kona eka xiyimo xa swa dyondzo na mahanyelo lama humelerisiwaka eka ntshaho lowu. (2)

9.11 Hlawula nhlamulo leyi nga yona eka leti nga laha hansi. Hi mavonelo ya Madambi lama boxiweke eka ntshaho lowu nga laha henhla, mutsari a a lava ku humelerisa hungu ra ku … ka Madambi.

A kariha
B tlhariha
C tsakisa
D hlekisa (1)

9.12 Marito ya mudyondzi ya '... hikwalaho ka n'hwarimbirhi ya vutomi bya namuntlha' ma nga tirhisiwa eka ximunhuhatwa xihi etsalweni leri? Seketela nhlamulo ya wena. (2)

9.13 Xisihalari i ximunhuhatwa lexi sivelaka ximunhuhatwankulu ku fikelela ku navela ka xona. Xana i mani xisihalari eka tsalwa leri? Seketela nhlamulo ya wena. (2)

9.14 Xana u vona mufambisi wa nhlengeletano a endlile kahle ku kombela mudyondzi leswaku a nyika vonela ra yena ehenhla ka timhaka ta dyondzo ke? Seketela nhlamulo ya wena. (2)

9.15 Loko a wu ri xaka ra Madambi a wu ta n'wi tsundzuxa yini hi nkarhi lowu a a aleriwa ku teka Soluka loyi a a n'wi rhandza swinene? (1)
[25]

XIVUTISO XA 10: XITSALWANA

***XIMITANTSENGELE* – IS Shabangu**

Mavulavulelo lama nge: 'U ta tshovela leswi u swi byaleke' ma hlamusela leswaku munhu u kuma hakelo ya swiendlo/mintirho ya yena. Kombisa ntiyiso wa mavulavulelo lawa u kongomisile eka leswi humeleleke Godfrey Kubayi eka tsalwa. **[25]**

XIVUTISO XA 11: XIMBANGU

***XIMITANTSENGELE* – IS Shabangu**

Hlaya ntshaho lowu nga laha hansi kutani u hlamula swivutiso leswi nga ta wu landzela.

XITSHURIWA XA E

Mikarhi yin'wana, ngopfungopfu hi Mugqhivela, a wu to vona hi Masesi loko a rhumiwile eBenstore ku ya teka swimalana ebangini ya FNB. Masiku hinkwawo a wu to vona Masesi a khandziya xibazana xa ka Nghuyuza a kongoma kwale Benstore. A a ta fika eFNB a humesa mali hi khadi ra Godi ivi a ya nghena eka Score a xava girozanyana ivi a tlhelela ekaya. Mikarhi yin'wana a wu ta vona a hundza hi le ka Mabunda Complex a xava bodhlela ra *brandy*.
Loyi wa mativula ya Mafloza, Vhelaphi, munhu a a nga ta tshemba leswaku na yena a a tshama kwalahaya mutini. A mi to tshuka siku rin'wana mi n'wi vona a ku thatharathara, a kayakaya ni khumbi ku ringeta ku nghena endlwini. Mikarhi yin'wana a wu to n'wi vona a huma hi nkarhi wa mahlambandlopfu a kongoma laha hungwe yi beke kona. Byi va byi ri vutomi bya kona bya masiku hinkwawo.
Handle ka sweswo, a ku ri hava nkhuluko wun'wana wa vutomi endyangwini. Ndzi vula hambi yi ri mbyana ya vona Bobo, yi kale yi tlhwaya hikwalaho ka ndlala hikuva a yo titshamela yi ri yoxe le handle vanhu va ri tindlwini.
Swi fike laha lavambirhi (ndzi vula Godi na Mafloza) va nga vona xiviri xa xiyimo xa vona ivi va sungula ku humela ehandle. Hambileswi Godi a a nga ri munhu wa ntlhohe hi ntumbuluko, loko a huma lahaya hokweni a a basile a lo paa, swange o tirhisa *Seven days*. Kona leswi a swi nyanyisiwa hi ku ondza, khwatsi nguluve liya yo basa loko yi karapiwe hi lava va swi tivaka kahle.

11.1 Boxa xiviri lexi ku vuriwaka leswaku Godi na Mafloza va sungurile ku xi vona eka ntshaho lowu nga laha henhla. (2)

11.2 Kombisa ku hambana exikarhi ka maendlelo ya Mafloza loko a siyiwile hi Mandla Bamuza na maendlelo ya Lindiwe loko a ta va a siyiwile hi nuna wa yena Godi. (2)

11.3 Xana xivuriso lexi nge: 'Endzhaku ka xihangu ku na nkwangulatilo' lexi hlamuselaka leswaku endzhaku ka ku tikeriwa ku na ku humelela a wu ta xi tirhisa eka mani? Seketela nhlamulo ya wena. (2)

11.4 Godi na Mafloza eka ntshaho lowu nga laha henhla va kombisa ku va va ri na ntlimbo. Boxa muxaka wa ntlimbo lowu a va ri na wona u tlhela u seketela nhlamulo ya wena. (2)

11.5 Xana mutsari u lemukisa vahlayi yini hi leswi humelerisiwaka hi ntshaho lowu nga laha henhla? (2)

11.6 U nga vula yini ehenhla ka ku va Godi a lombile timali ta yena ta penceni a akela xigangu xa yena Mafloza yindlu leyikulu? Seketela nhlamulo ya wena. (1)

11.7 Loko a ku ri wena Lindiwe kutani u twa leswaku tata wa vana va wena u heleriwile hi ntirho a wu ta titwa njhani? Seketela nhlamulo ya wena. (2)

YISA EMAHLWENI

Hlaya ntshaho lowu nga laha hansi kutani u hlamula swivutiso leswi nga ta wu landzela.

XITSHURIWA XA F

Na yena muhariva wa kona hi ku twa leswi xiyimo a xi bihise xiswona, u lo milenge mimbirhi a ta fika le ka Sambula. Loko a fika a vona ntukulu wakwe Godi, mukhegula a hela matimba hi xiyimo lexi Godi a a ri eka xona. Munhu a a nga ta tshemba leswaku hi yena Godi luya wo saseka, wo tirhandza. Ko va ku munhu a nga pfumeleriwi ku pumba munhu a nga ri dokodela, kambe a swi nga kanakanisi leswaku xivungwana lexiya xo heta rixaka a xi ri kona.
God forbid!
Vakhegula lavambirhi va kunguhate ku ya eka Godi hi nkarhi wa mpimavayeni. Ivi va bela Lindiwe riqingho leswaku a va langutela nimadyambu, va le ndleleni. Kutani nhlekanhi lowuya hinkwawo va tidzumbela na yena Godi.
'Se ka Kubayi a wu lo kholwa lomu ko yini malembe lama hinkwawo hikuva ni leswaku a wu ri kwihi hina a hi nga swi tivi?' Ku vutisa Masindi loyi se Xitsonga xakwe a xi vupfile. A xi nga ha fani nkarhi lowuya a xi phewa loko a ha ku fika lomu Giyani.
'A ndzi ri kwala ka Siyandhani malume.'
'Ma yi vona nyoka va ka hina? Kwala ka Siyandhani kwala?' Ku hlamala hahani wa kona.
'Se a wu tshama kwihi kwale ka Siyandhani? A wu ri na yena nsati ni vana?' Ku vutisa mhajamalume.
'Nsati ni vana a ndzi ri na vona. Kambe eku heteleleni, ndzi byeriwe leswaku a ku ri hava ni n'wana ni un'we loyi a a ri wa mina.'
'Se swi endlisa ku yini u tshama ni munhu ivi loko a kuma vana va nga ri va wena?' Ku konanisa hahani wa kona.

11.8 Boxa mbangu lowu swimunhuhatwa leswi nga eka ntshaho lowu nga laha henhla swi vulavulaka swi ri eka wona. (1)

11.9 Hlawula nhlamulo leyi nga yona eka leti nga laha hansi. Loko mutsari a ku: '… kambe a swi nga kanakanisi leswaku xivungwana lexiya xo heta rixaka a xi ri kona', u hlamusela leswaku Godi a nga va a ri na vuvabyi bya ...

A mfukuzani.
B chukele.
C miehleketo.
D HIV/AIDS. (1)

11.10 Hlamusela hi ku komisa leswi nga humelela Godi eka Siyandhani ku kala a tikuma a ri laha a nga kona eka ntshaho lowu. (2)

11.11 Kombisa vuxaka lebyi a byi ri kona exikarhi ka Masindi na Rheyila. (2)

11.12 Nyika dyondzo leyi u yi kumeke eka leswi nga humelela Godi eka tsalwa leri? (2)

11.13 Muluthanyi i ximunhuhatwa lexi vangaka dzolonga exikarhi ka swin'wana swimunhuhatwa. I mani muluthanyi exikarhi ka Godi na Mafloza? Seketela nhlamulo ya wena. (2)

11.14 Xana u vona Godi a endlile kahle ku va a komberile Rheyila na Masindi leswaku va n'wi heleketa eka Lindiwe ku ya kombela ku rivaleriwa ke? Seketela nhlamulo ya wena. (2)
[25]

KUMBE

MFUWO WA RIXAKA

XIVUTISO XA 12: NTSHEKETO, XIHUNGWANA XA MATIMU NA SWIKHOLWAKHOLWANA; NA XIPHATO XA NDHAVUKO (XITSALWANA)

***RIVOMBA RA VUTSONGA* – C Lambane na MT Mthombeni**

Matsalwa ya mfuwo wa rixaka ya dyondzisa na ku nyika vutivi byo karhi. Kombisa ntiyiso wa mhaka leyi hi ku pfuniwa hi ntsheketo wa 'Malebvu ya N'wanghala', xihungwana xa matimu na swikholwakholwana xa 'Matumbulukelo ya Vatsonga' na xiphato xa ndhavuko xa 'Mapungubwe'. **[25]**

XIVUTISO XA 13: NTSHEKETO (XIMBANGU)

***RIVOMBA RA VUTSONGA* – C Lambane na MT Mthombeni**

'EVUKON'WANINI BYA N'WAMHUNTI'

Hlaya ntshaho lowu humaka eka ntsheketo wa 'Evukon'wanini bya N'wamhunti' kutani u hlamula swivutiso leswi nga ta wu landzela.

XITSHURIWA XA G

Garingani wa garingani!
Garingani!
Garingani wa garingani!
Garingani!

… Hiloko va famba va tsakile hikuva a va hungutile ku tika ka ndzhwalo wa vona. Loko va fambile mpfhuka wo nyawulanyana vo ya fika enambyeni lowu landzelaka. N'wampfundla o byela N'wamhunti leswaku a vula leswaku va fanele ku cukumeta yini. N'wamhunti a ku sweswi hi cukumeta nyama. Loko va heta ku pela nambu ko sungula N'wampfundla a cukumeta hi xindzhaku a ku cukucuku, kutani ku twala ku dlomu, endzeni ka mati. N'wamhunti na yena a landzela a ku cukucuku, nyama yi ku dlomu, endzeni ka mati. Hiloko va sungula ku yimbelela va ku:

Cukucuku, dlomu!
Dlomu, dlomu nyama!
Vevu, vevu hina!
Fambi, fambii!

Va ye emahlweni na rendzo va kala va ya fika enambyeni wo hetela. Hiloko va twanana ku cukumeta vuswa. Loko va fika evukon'wanini bya N'wamhunti a ku ri vusiku. Va kombiwile yindlu yo etlela ka yona leswaku va ta wisa.

N'wampfundla u pfurile nkwama wa yena a humesa swakudya a dya a tsona munghana wa yena N'wamhunti. Loko N'wamhunti a n'wi vutisa leswaku u swi kuma kwihi swakudya, yena a n'wi byela leswaku a a nga cucumeti swakudya le matini, kambe a a cukumeta mabuwa lama a a ma longile.

N'wamhunti a karhatiwa hi ndlala vusiku lebyiya, a kondza *a* huma a ya exivaleni xa timbuti. Hiloko a khoma mbuti a dlaya. Loko a vuya endlwini o tumbeta dzovo ra yona ehansi ka xitheve lexi a a etlela ehenhla ka xona.

Vamuti va swi vonile leswaku ku kayivela mbuti yin'we exivaleni. Loko vanhwanyana va le mutini va lava ku ya basisa endlwini nampundzu, N'wamhunti o tivabyisa leswaku a nga pfuki. A a chava leswaku va nga vona dzovo ehansi ka xitheve.

13.1 Xana N'wampfundla na N'wamhunti a va ya kwihi loko ku humelela timhaka leti boxiweke laha henhla? (1)

13.2 Hlamusela hi ku komisa rhengu leri tirhisiweke hi N'wampfundla ku endla leswaku N'wamhunti a kumeka a ri hava swakudya. (2)

13.3 Hlawula nhlamulo leyi nga yona eka leti nga laha hansi. Ku va N'wampfundla a kanganyisile N'wamhunti hi ku n'wi cukumetisa swakudya swi endlile leswaku a …

A sika.
B rila.
C lan'wa.
D tsaka. (1)

13.4 Hi xihi xivangelo xa ku va mitsheketo yi tala ku famba na swisin'wana? Boxa timhaka TIMBIRHI ntsena. (2)

13.5 Xana mutsari u lemukisa vahlayi yini mayelana na leswi humeleleke N'wamhunti? (2)

13.6 Loko a ku ri wena N'wamhunti, munghana wa wena N'wampfundla a ku xisile/phuntisile hindlela leyi a wu ta titwa njhani naswona a wu ta endla yini? (2)

YISA EMAHLWENI

XIHUNGWANA XA MATIMU NA SWIKHOLWAKHOLWANA (XIMBANGU)

'BULOHO RA KHUJWANA'

Hlaya xihungwana xa matimu na swikholwakholwana lexi nga laha hansi kutani u hlamula swivutiso leswi nga ta xi landzela.

XITSHURIWA XA H

… Wa ha ri Salani: 'Lava vulaka leswaku va n'wi vonile va vula leswaku loko wo n'wi yimela, a ku na lexi u nga xi solaka hi yena. U tikomba ku fana na nhwana un'wana na un'wana loyi a hanyaka. Vavanuna van'wana lavo tsandzeka ku tikhoma ku vuriwa leswaku va fike na laha va nga kombela rirhandzu kutani a swi amukela.'

A ya emahlweni Salani: 'Va ri ku saseka ka yena nhwanyana loyi hi kona ku nga karhata vanhu vo tala va tikuma va n'wi rhandza xikan'wekan'we. Handle ka ku saseka ka yena, a swi tikomba leswaku loko munhu o rhandzana na yena siku relero a a n'wi humba mano.

'Hey, a swi laveki leswaku hi hundza eka ndhawu leyi navusiku. Mina ndza chava,' ku vula Matimba.

Salani a hlamula: 'Hayi, i timhaka leti sweswi onge ti hungutekile. Ku vuriwa leswaku un'wana u n'wi khandziyisile movha, va famba va ri karhi va tibulela. O hlamala hiloko a sale a ri yexe emovheni, nhwanyana a nyamalarile. Leswi swi endlile leswaku muchayeri a lemuka leswaku a a vulavula na munhu loyi a nga hanyiki.'

Wa ha ri Salani: 'Un'wana muchayeri ku vuriwa leswaku u yimisiwile hi nhwana loyi navusiku. Hiloko va famba va bula va tlhela va rhandzana. Nhwanyana na buti loyi vo muka swin'we va ya eka va nhwanyana. Loko dyambu ri xa buti luyani u pfukile buruku ri langutile endzhaku, a hambanisile na tintangu.'

A ya emahlweni Salani: 'Loko a huma endlwini vamuti va n'wi vutisa leswaku ku humelela yini, a va byela leswaku u tile na Kati. Hiloko va n'wi byela leswaku munhu loyi a n'wi vulaka a nga ha ri kona. Wanuna wa vanhu a tsemeka nhlana a namba a ku gaa, hi xikosi hikuva a a nga swi langutelanga. Eka yena nhwanyana luya a a tikomba a ri nhwana loyi a hanyaka. Loko a sisimuka a a nga koti no yima, va za va n'wi yisa exibedhlele. U humile endzhaku ka masikunyana endzhaku ka loko a ongoleriwele ku tshuka ngopfu.'

'Hambikona u katekile ku va a nga vhelanga a fa hi ku tshuka,' ku vula Matimba. 'Loko a a ri mina wa rhumbu a ndzi ta va ndzi lo fa kunene. Ndzi khongela ku ka ndzi nga pfuki ndzi humeleriwile hi mhaka yo yelana na yeleyo.'

13.7 I yini lexi endleke leswaku wanuna loyi ku vulavuriwaka hi yena eka ntshaho lowu nga laha henhla a wile hi xikosi a titivala? (2)

13.8 Hi yihi dyondzo leyi u yi kumeke eka xihungwana lexi? (2)

13.9 Xana u vona swi ri kahle ku va munhu loko a famba hi movha navusiku a khandziyisa lava n'wi yimisaka ke? Seketela nhlamulo ya wena. (1)

YISA EMAHLWENI

XIPHATO XA NDHAVUKO (XIMBANGU)

Hlaya xiphato xa xivongo lexi nga laha hansi kutani u hlamula swivutiso leswi nga ta xi landzela kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka xona.

XITSHURIWA XA I

SHILUNGWA

1 Wena Shilungwa.
2 Shilungwa xo tlhava bya nereta,
3 Shilungwa xo rharhiyeta dulu xi rharhiyeta nturuka,
4 Shilungwa xo fulela dladla xi fulela ni yindlu,
5 Hi vula wena Hosi Mhinga,
6 Hi vula wena Mun'wanati,
7 Hi vula wena Maxakadzi,
8 Hi vula wena Malenga wa Gunyule.
9 Wena wa tihlo ra koti,
10 Wena wo vona ni swa le ndzeni ka mati,
11 Wena wo vona ni nzunzu leyi nga voniwiki,
12 Wena wo vona ni tingwenyankelenge emakorhweni
13 U va vonile va ri entsungeni wa Ribvubye,
14 A va ku va bvutamile kasi wa va vona.
15 U va vonile va ku kokwana xi dya nkuma,
16 Kasi va tswonga vulombe hi rihlanga,
17 Shilungwa u swi vonile leswaku wa dyeletiwa,
18 U va byela u nga tipfinyingi,
19 U va byela u nga kanakani,
20 U va byela u nga nghanghameli,
21 U va byela hi ku kongoma,
22 U nga bi xihlahla u tshika mpfundla.
23 Kambe *bana* mpfundla hi woxe
24 U va byela leswaku u lava TSHANGA ro ba mombo wa wena,
25 Hikuva ni ra wena tiko i dzunde,
26 Hikuva ni ra wena tiko i lwandle,
27 Ro fanela hi wa rona MASIPALA.
28 Lexi dlokodlaka mbilu yaku i ku huma u ya pheta.
29 Vona va banana hi rhambu ra mfenhe,
30 Mintirho yi pfulekela vona voxe,
31 Vukorhokeri byi korhokela vona voxe,
32 Nhluvuko wu hluvukisa vona voxe,
33 Tibasari ti pfulekela vana va vona voxe,
34 Eswibedhlele hi vona mugulugudela,
35 Etihofisini hi vona ntlhambi,
36 Etihofisinkulu hi vona nyandza,
37 Eka Ndzawulo ya Vululami hi vona xichocho,
38 Eka Ndzawulo ya Rihanyu hi vona numbi,
39 Eka tindzawulo hinkwato hi vona tinhloko ni tinhamu,
40 Kuve tiko raku i swidyondzeki ntsena,
41 Kambe swo kurha ni magaweni ya swona.
42 Swi kurha ni swidhlodhlo swa swona,
43 Swi kurha ni mimpandzani ya swona.

44	Loko u boxa tshumba va ri u ni xihlawulambala.
45	I xihlawulambala ku ala ku phuvisiwa!
46	I xihlawulambala ku ala ku voneriwa ebodhleleni!
47	I xihlawulambala ku ala ku tsan'wiwa!
48	I xihlawulambala ku ala ku tshikeleriwa!
49	I xihlawulambala ku ala ku tekeriwa timfanelo!
50	Kavaloko va cherile mhiri misava,
51	A va ku i swa tolo swa Vatsonga,
52	Swo chava ku tsongola xa munhu.
53	Incini va nga xi vonangiki!
54	N'wana a an'wa hi tsheve,
55	Nkawa a yi ambala xibelana yi thawuza,
56	Ku sungula nyimpi ya milomu,
57	Ku jekajekisaniwa, ku jamelaniwa,
58	U yi hoxa eLuthuli House.
59	U yi hoxa eka bodo ya mindzelekani,
60	U yi hoxa entsindza wa Limpopo
61	Nyimpi ya miehleketo yi wa mapa,
62	Ku nghena nyimpi ya nhonga ni ripanga,
63	Vasivara va byiseriwa entsungeni wa Ribvubye,
64	Miako ya mfumo yi dyiwa hi ndzilo yi fufunha,
65	Miako ya swimawusa yi sala nkuma.
66	Mintirho ya mfumo yi birita,
67	Ntsarisela-nhlawulo wa 2014 wu yirisiwa,
68	Nhlawulo wa 2014 wu xungetiwa ku yirisiwa.
69	Hi sweswo we' Xilungwa hi sweswo!
70	Hi sweswo we' Mhinga hi sweswo!
71	Hi sweswo we' Mun'wanati hi sweswo!
72	Ndzawu Maxakadzi.
73	Ndzawu Malenga.
74	Ndzawu Gunyule.

13.10 Hi xihi xifaniso xa le miehleketweni lexi humelerisiwaka hi xiphato lexi? (2)

13.11 Hi wihi ntila lowu hlamuselaka leswaku tiko ra Hosi Shilungwa ri kurile swinene? (1)

13.12 Xana muphati u hlamusela yini hi ntila wa 39 lowu nge: 'Eka tindzawulo hinkwato hi vona tinhloko ni tinhamu'? (1)

13.13 Hlamusela leswi muphati a humelerisaka swona hi mintila ya 40–43 leyi nge: 'Kuve tiko raku i swidyondzeki ntsena', 'Kambe swo kurha ni magaweni ya swona', 'Swi kurha ni swidhlodhlo swa swona' na 'Swi kurha ni mimpandzani ya swona'. (2)

13.14 Ku vuyeleriwa ka marito ya 'U yi hoxa' ekusunguleni ka mintila ya 58–60 leyi nge: 'U yi hoxa eLuthuli House', 'U yi hoxa eka bodo ya mindzelekani' na 'U yi hoxa entsindza wa Limpopo' swi tshikelela/tiyisisa yini? (2)

13.15 U vona swi fanerile ku va hosi yi phatiwa ke? Seketela nhlamulo ya wena. (2)
[25]

NTSENGO WA XIYENGE XA B: 25

XIYENGE XA C: NTLANGU

SWILERISO:

- Hlamula xivutiso xa xitsalwana kumbe xa ximbangu.
- Nhlamulo ya xivutiso xa xitsalwana a yi ve na marito ya kwalomu ka 400–450 (tipheji ti2–2½), yi tlhela yi va hi xivumbeko xa xitsalwana, KU NGA RI xo xaxameta timhakankulu.
- LEMUKA: Loko u hlamula xivutiso xa XITSALWANA eka XIYENGE XA B, hlamula xa XIMBANGU eka XIYENGE XA C. Loko u hlamula xa XIMBANGU eka XIYENGE XA B, hlamula xa XITSALWANA eka XIYENGE XA C.

XIVUTISO XA 14: XITSALWANA

***HLAMBA VUNWA NANDZUWE* – AD Mahatlane**

Xivuriso lexi nge: 'Nsimbi loko yi tshikelela hi yin'wana ya petseka', lexi hlamuselaka leswaku loko un'wana a ku hlula hi rito pfumela u nga phiki; leswi vulaka leswaku munhu a nga fanelangi ku tiomisa nhloko loko a tsundzuxiwa kambe u fanele ku swi teka. Kombisa ntiyiso wa xona hi leswi humeleleke evuton'wini bya Matanato eka tsalwa leri. **[25]**

XIVUTISO XA 15: XIMBANGU

***HLAMBA VUNWA NANDZUWE* – AD Mahatlane**

Hlaya n'wangulano lowu nga laha hansi kutani u hlamula swivutiso leswi nga ta wu landzela.

XITSHURIWA XA J

MAVHAVAZA:	Bodhlela hi leri, Chauke. A hi nweni hi tiphina. Hi dya ntamu wa hina hi nga chavi nchumu.	
MATANATO:	Pfula phela. U phahla no tlhela u susa vuloyi.	
XILUMUNI:	Kambe na sweswi swa Xilungu swa suseriwa vuloyi na swona?	
MATANATO:	Hi swona. Vayisa lava Maputsuputsu u nga ka u nga va tshembi ku tlula mpimo. Va ku hahisa ri ya pela u ri ematilweni kumbe eka Sathana.	5
MAVHAVAZA:	U nga ku nghena kahle kwale matilweni u ri karhi u nuha byalwa kamundzina?	
MATANATO:	Phahla mani wena mani! U nga onhi nkarhi. Hina hi lava ku susa torha phela. *(Mavhavaza a pfula, a chela enghilazini a ya halatela enyangweni wa kamara.)*	10
MAVHAVAZA:	Hi sweswo n'wina va ka Mhunti ya mona. Hi sweswo n'wina va ka Marindza Nhlanga wa Hulela ta mincindzu ti wa ncaka! Byelani na vaMantsena wa Bangwani leswaku se ha dya hi tisusa vusiwana.	15
MATANATO:	A wu voni ke? Se u vulavula xinuna. U bile nhloko ya mhaka. Chela hi nwa. Byi ta bava emilon'wini ya Vahlengwe. Muhlengwe a nga hundzuluki kambe u hundzuluka loko a etlele.	
MAVHAVAZA:	U ta hundzuluka u nga titwangi. U ta hundzuluka loko u hlambile vunwa bya wena.	20
XILUMUNI:	Se hi lotile tindleve kokwana Mavhavaza. Tekani mi hi nyika.	
MAVHAVAZA:	Ndza ri vona munghana wa mina. A ri tsakangi ro tityambutela riyisa leri.	

MATANATO:	Wa vurisa. Ndzi tsakile ku fana ni nhlampfi loko yi hlambela ematini.	
MAVHAVAZA:	U nga vulavuli hi mhaka ya tihlampfi hikuva ni loko nhlampfi yo pandziwa hi nhloko yi nga ka yi nga ku byeli, naswona yi nge tshiki ku hlambela.	25
XILUMUNI:	N'wina mi ta hi hlekisa mani. Mi tshama mi swi twa leswaku nhlampfi yi pandziwa hi nhloko xana?	

15.1 Boxa mbangu lowu n'wangulano lowu nga laha henhla wu humelelaka eka wona na ndlela leyi swimunhuhatwa leswi a swi tala ku titsakisa hayona loko swi hlanganile. (2)

15.2 Hlamusela hi ku komisa vunwa lebyi Matanato a tshamela ku byeriwa leswaku u fanele a hlamba byona eka tsalwa leri. (2)

15.3 Hlawula nhlamulo leyi nga yona eka leti nga laha hansi. Ndlela leyi Mavhavaza, Xilumuni na Matanato va vulavulaka hayona yi komba ku va va … swinene.

A vengana
B hlevana
C rhandzana
D yengana (1)

15.4 Xana leswi endliweke hi Mavhavaza swo rhanga a halata byalwa enyangweni wa kamara va nga si byi nwa swi paluxa yini hi ripfumelo ra yena? (2)

15.5 Xivuriso lexi nge: 'U nga voni koti ku tlakukela ehenhla-henhla, ku wa hansi i ka rona', lexi vulaka leswaku lowo tikurisa, mundzuku u ta wa hansi, u ta tsongahatiwa, xi nga tirhisiwa eka mani eka tsalwa leri? Seketela nhlamulo ya wena. (2)

15.6 Hi vuxaka bya Matanato na vanghana va yena eka tsalwa leri mutsari u lemukisa vahlayi yini? (2)

15.7 Loko a wu ri xaka ra Matanato a wu ta va u n'wi tsundzuxile yini loko se a hlambile vunwa lebyi u byi boxeke eka 15.2 laha henhla? (2)

YISA EMAHLWENI

Hlaya n'wangulano lowu nga laha hansi kutani u hlamula swivutiso leswi nga ta wu landzela.

XITSHURIWA XA K

MAVHAVAZA:	Ndzi tsakile ngopfu ku va na wena murhandziwa wa mina Topisa laha kaya. Mhaka yikulu hi leswaku na hina se hi na kaya ra hina leri vitaniwaka ku ri hi le ka Makhuvele.	
TOPISA:	Hi swona tatana. Na mina mi ndzi kurisile ngopfu loko mi ndzi nyikile kaya ra mina leswaku na mina ndzi titwa ndzi ri wansati ku fana ni van'wana vavasati lava nga tshamiseka emitini ya vona.	5

MAVHAVAZA:	Ndzi komberile tatana Matanato leswaku va hi kumela tihomu ta khume ni timbuti ta khume hi ta sungula ku fuwa laha kaya. Kaya ri saseka hi swifuwo.	
TOPISA:	Na swona i mhaka yinene ku va ni swa hina laha kaya. Na n'wina loko mi vuya ku ta wisa, mi ta tiwisela mi ri karhi mi tiva leswaku mi na swa n'wina. Hi tlhelo ro risa a swi karhati hikuva Tshikani u kona na yena u ta tsaka ku risa swifuwo swa tata wa yena.	10
MAVHAVAZA:	Swona swa twala manana Topisa. Phela loko ndzi mi vona swo fana ni loko ndzi vonile mana wa mina hikuva entiyisweni mina manana u ndzi siyile ndza ha rintsongo. Sweswi ndzi tikumerile manana hakunene.	15
	(Vusiku byolebyo Topisa u yile etliliniki a ya kuma mahahlwa – mufana ni nhwanyana va va nyika mavito ya Hlupheka na Nkhensani. Ku va ni ntsako lowukulu eka Makhuvele.)	20
MAVHAVAZA:	Nahambi ndzo fa se ndzi hanyile. Hi na vana vanharhu laha mutini, i nkateko lowukulu.	
	(Topisa a n'wayitela hi ntsako a ri karhi a nyanga mahahlwa ya yena.)	
TOPISA:	Loyi a nga kateka ngopfu hi mina tatana. Wonge i norho. A ndzi nga kholwi leswaku ndzi ta pfuka ndzi kumile muti, ntsena Xikwembu xi ndzi pfunile hikuva a ndzi tilan'wangi ndzi endla leswo huma endleleni kambe ndzi tihlayisile.	25

15.8 I yini lexi a xi endla leswaku Mavhavaza a tsaka swinene loko a ri na muti na Topisa? (2)

15.9 Xana Tshikani loyi Topisa a vulaka leswaku u ta risa swifuwo swa tata wa yena i mani? (1)

15.10 Hlamusela hi ku komisa ndlela leyi Mavhavaza na Topisa va hlanganeke hayona ku kala va rhandzana. (2)

15.11 Vutomi na swiendlo swa Mavhavaza etsalweni leri swi n'wi paluxa a ri munhu wa njhani? (2)

15.12 Eka rendzo ra vutomi leri Topisa a ri fambeke ku kala a vula marito lama nge: ' … a ndzi tilan'wangi ndzi endla leswo huma endleleni kambe ndzi tihlayisile', wena u dyondzile yini? (2)

15.13 Xana u vona ku ri mhaka ya kahle ku va Topisa a lava leswaku Tshikani ku va yena loyi a nga ta risa swifuwo swa tata wa yena ke? Seketela nhlamulo ya wena. (2)

15.14 U nga vula yini hindlela leyi Mavhavaza na Topisa a va hanya hayona emutini wa vona? (1)
[25]

XIVUTISO XA 16: XITSALWANA

***VUKOSI I MBERHA* – P Ndlovu**

Mavulavulelo lama nge: 'Xo ka xi nga heli xa hlola' ma hlamusela leswaku xin'wana na xin'wana xa hela/cinca hambi xi ri eka xiyimo xihi kumbe xihi. Kombisa ntiyiso wa mavulavulelo lama hi ku kongomisa eka leswi humeleleke Boneka eka tsalwa leri. **[25]**

XIVUTISO XA 17: XIMBANGU

***VUKOSI I MBERHA* – P Ndlovu**

Hlaya n'wangulano lowu nga laha hansi kutani u hlamula swivutiso leswi nga ta wu landzela.

XITSHURIWA XA L

XIKWENI:	N'wina vavasati ndzin'wina mi huma kwihi?	
N'WA-VUKWELE:	Hi suka lahaya eka makhelwani.	
XIKWENI:	*(A ri karhi a hangalasa mavoko.)* Loko ku ri ku hi swona leswi mi salaka mi endla swona laha mutini wa mina mi ta fambetela hinkwenu ma ndzi twa kahle xana? A mi tshami ni ku tshama laha kaya mi vona swa ndyangu.	5
N'WA-VUSIKA:	Hina a hi nga yi eku tshameni tata wa Khego!	
N'WA-VUKWELE:	Kasi swilo swa kona mi nga tshamiki na le hansi hi mi xeweta swi lo yini ke?	
XIKWENI:	Sweswo a mi fanele mi swi endlile khale ndza ha ku fika, nkarhi wa mina se wu hundzile wa ku xewetiwa.	10
N'WA-VUSIKA:	Leswi mi ngo tikomba onge mi lo vuya mi ri n'wexe Boneka u kwihi?	
XIKWENI:	*(A hlundzukile.)* A ndzi lo vuya hi ku tsaka leswi, ndzi vuyisa hi mhaka ya leswi ndzi nga twa mahungu-ndlela ya leswaku a mi tshami laha kaya mi tshama ematendeni.	15
N'WA-VUSIKA:	Xana mi twe hi mani sweswo ke?	
XIKWENI:	U nga ndzi vutisi to tala mina munhu loyi a nga ndzi byela a nga si tshama a penga na siku na rin'we. Lexi ndzi xi lavaka eka n'wina i ku mi longa mi ya eka n'wina, mina a ndzi nga swi koti ku tshama na vavasati va vanuna vo tala, ndzi tiva wanuna wa vasati vo tala hayi wansati, sweswo i nhlamba eka mina.	20
N'WA-VUKWELE:	Hina a hi tivi … *(A nga hetisi.)*	
XIKWENI:	*(A nghenelela.)* Hey! Loko ku ri wena a ndzi lavi ku twa nchumu hi wena. Ku hava lexi u ndzi pfunaka hi xona hikuva no tswala a wu tswali.	25

17.1 Xana Xikweni a huma kwihi ku kala a kuma vasati va yena va nga ri kona? (1)

17.2 Hlamusela hi ku komisa leswi nga endla leswaku Xikweni a vuya hi le ka ndhawu leyi u yi boxeke eka 17.1 laha henhla. (2)

17.3 Hlawula nhlamulo leyi nga yona eka leti nga laha hansi. Leswi endleke leswaku Xikweni a nga vuyi na yena Boneka hileswi Boneka a a … vatati/vasesi va yena.

A rhandza
B chava
C venga
D sola (1)

17.4 Ku ya hi n'wangulano lowu nga laha henhla, Xikweni u tikomba a ri na ntlimbo. Boxa muxaka wa ntlimbo lowu a a ri na wona u tlhela u seketela nhlamulo ya wena. (2)

17.5 Leswi humelelaka eka n'wangulano lowu nga laha henhla swi kombisa yini hi vumunhu bya Xikweni? (2)

17.6 Hi yihi dyondzo leyi u yi kumeke eka swiendlo swa Xikweni eka n'wangulano lowu? (2)

17.7 Loko a ku ri wena un'wana wa vasati va Xikweni u hlongoriwaka u nga ri na nandzu, a wu ta titwa njhani? Seketela nhlamulo ya wena u tlhela u vula na leswi a wu ta swi endla. (3)

YISA EMAHLWENI

Hlaya n'wangulano lowu nga laha hansi kutani u hlamula swivutiso leswi nga ta wu landzela.

XITSHURIWA XA M

BONEKA: *(A ri karhi a gungula.)* Se ndzi vitaneriwa yini mina ndzi ngo kayakayisiwa. Munhu u tshika ku fa a ndzi vitana. Phela mina ndzo yimela siku ntsena.
XIKWENI: U nga yima ku vulavula wena mhani wa Gwirhani. Phela mina ndzi twa ku vava.
BONEKA: I vuvabyi muni lebyi byo loko ku vabyiwa byona vanhu va fanele va zipha milomo. Hay' suka! Famba u ya fela le kule lee …
XIKWENI: U tiyisile leswaku loko ndzo fa u ta sala u tsakile xana? U fanele u tiva mhaka leyi, u ta hlupheka.
BONEKA: Ndzi sukeli mina wena mukhalabye ndzina! Wo lava ku hlalela ka mina xana? A swi ri swa yini swo tshika vasati va wena ke? Mina ndzi sukeli ndza ha ri n'wana ndzi ta tekiwa.
XIKWENI: Mina ndza ku byela loko wo sala u tekiwa ndzi ta ku swa ka hina a swi tirhi. Wena u nge tekiwi ndza ku byela mina Xikweni wa Mdaka. Loko ndzo fa ndzi ta va ndzi dlaye hi wena hikuva wa ndzi venga.
BONEKA: Mina a ndzi ku venga na khale. Lexi a ndzi xi lava ka wena a ndzo lava mali. Hambi wo fa a ndzi tshembi leswaku ndzi nga sala ndzi hlupheka.
XIKWENI: Ndza tshemba leswaku ni ku lava se u lavile vavanuna vo sala na vona loko ndzi ta va ndzi file.
BONEKA: *(A huwelela.)* Ku na Bondzani.
BODZANI: Mhani.
BONEKA: U nga ta u ta nyika lexa tata wa wena muladza kumbe xi rhasisiwa hi ndlala.
BODZANI: Swin'wani mhani a mi endli kahle. Mi ehleketa leswaku loko munhu a vabya a nga swi kota ku dya muladza xana?

17.8 Boxa mbangu lowu swimunhuhatwa leswi nga eka n'wangulano lowu nga laha henhla swi vulavulaka swi ri eka wona na xivangelo lexi endleke leswaku ku kala ku va na n'wangulano lowu. (2)

17.9 Hlamusela hi ku komisa leswi Boneka a tiseke xiswona evuton'wini bya Xikweni. (2)

17.10 Kombisa ku hambana exikarhi ka ndlela leyi Boneka a vulavulaka na Xikweni hayona eka n'wangulano lowu nga laha henhla na loko Xikweni a nga si huma phexeni. (2)

17.11 Marito ya Boneka lama nge: 'Hambi wo fa a ndzi tshembi leswaku ndzi nga sala ndzi hlupheka' ya hundzukile xikhovolelo hindlela yihi? (2)

17.12 Xana mutsari u lemukisa vahlayi yini hi leswi humeleleke Xikweni eka n'wangulano lowu nga laha henhla? (2)

17.13 Xana leswi endliwaka hi Boneka eka Xikweni eka n'wangulano lowu nga laha henhla swa khorwisa ke? Seketela nhlamulo ya wena. (2)
[25]

XIVUTISO XA 18: XITSALWANA

***XIVONI XA VUTOMI* – IS Shabangu**

NTLANGU: 'KASI RONA HI RIHI?'

Xivuriso lexi nge: 'N'hwari-mbirhi a yi oxeki, yin'we yi ta tshwa nkanga, yin'we yi ta bola marhumbu' xi hlamusela leswaku mintirho mimbirhi a yi tirheki hi nkarhi wun'we, yi ta onhaka hi vumbirhi bya yona. Kombisa ntiyiso wa xona u ri karhi u kongomisa eka swiendlo swa Mafada. **[25]**

XIVUTISO XA 19: XIMBANGU

***XIVONI XA VUTOMI* – IS Shabangu**

NTLANGU: '... YOO, NDZI TIDLELE MINOO!'

Hlaya n'wangulano lowu nga laha hansi kutani u hlamula swivutiso leswi nga ta wu landzela.

XITSHURIWA XA N

MISERY: *(A vulavula a ri yexe)*
Yhaa, munhu xi huma kule! Kasi ku dya kahle swi ta *hindlela* yo tika *hindlela* leyi? U nga voni vanhu va dyela ehenhla kasi va huma la ku tikaka.
(A miyela a ri karhi a hefemulela ehenhla)
Heyi, phela xiyisa lexiya xi ndzi khomise nxivixivi lero ni loko ndzi swi ehleketa misisi ya mina ya yima hikuva a ndzi se tshama ndzi hlangana na swona leswiya. Mara a swi na mhaka, *as long as* ntirho wu hetiseka hi tlhari leri.
(A vula hi ku teka xiputsa xa murhi ehansi ka mubedo a wu hoxa ehenhla ka mubedo. U hawula xifaniso xa Shilenge ekhumbini. Wa xi nyanga a ri karhi a n'wayitela)
Shilenge nkatanga, tiva leswaku ra namuntlha u lo vona ku xa ka rona ntsena, kambe ku pela ka rona a wu nge ku voni! A wu nge ku voni nkatanga Sunday ...
(A languta xifaniso xa Sunday nakambe)
Ku ku rila ndzi ta ku rila nkatanga ku ri ku nkhensa leswi u hlengeleteke swi nyawula leswaku vutomi bya mina byi ta nyawula loko se u be *double up* yo ya eka vakokwa wa wena. A ndzi nga veketeli ndzi to namba ndzi sungula namuntlha Sonto yaleyi loko ndzi vuya ekerekeni, ndzi ku mundzuku hi Musumbhuluku, mundlwani hi Ravumbirhi, Ravunharhu, ndzi ku Ravumune ku ya fika Ravuntlhanu, ivi hi *Mugqhivela* ku va ku ri *bye-bye, bye-bye* maxaka.
(A miyela)
Leswi vana va ha yeke e-*Sunday School*, i nkarhi wa kahle wo tirha ntirho wo sungula ni wo hetelela lowu nga ta ndzi ntshuxa emapindzini lawa. Ku fa ka wena ku ta va ku pfuka ka mina.

19.1 Boxa mbangu lowu mbulavulawexe lowu nga laha henhla wu humelelaka eka wona kun'we na vito ra 'xiyisa' lexi Misery a vulaka leswaku xi n'wi khomisile nxivixivi. (2)

19.2 Hlamusela hi ku komisa leswi endleke leswaku Misery a kala a ya huma eka 'xiyisa' lexi u xi boxeke eka 19.1 laha henhla. (2)

19.3 Kombisa ku hambana ka marito ka Misery lama nge: '… leswaku vutomi bya mina byi ta nyawula' na leswi humeleleke eka ntlangu lowu. (2)

19.4 Xana mavulavulelo ya Misery eka mbulavulawexe lowu nga laha henhla ma kombisa yini hi vumunhu bya yena? (2)

19.5 Nyika dyondzo leyi u yi kumeke eka ntlangu lowu. (2)

19.6 Loko a ku ri wena Misery u dlayeke vana va wena hi ku lava ku dlaya nuna, a wu ta titwa njhani? Seketela nhlamulo ya wena u tlhela u hlamusela leswi a wu ta swi endla. (3)

YISA EMAHLWENI

NTLANGU: VA TSHIKA XO KHOMA HI VOKO

Hlaya n'wangulano lowu nga laha hansi kutani u hlamula swivutiso leswi nga ta wu landzela.

XITSHURIWA XA O

ALBERT: *(A hleka)*
Na wona ntirho lowu wa n'wina wu ta mi pengisa ma tiva. Na hina hi fukuzaka lomu tihofisini hi betere ma tiva! Sweswo pfa ...

XITLHANYI: Aa, Albert, ndzi lava leswaku vana va ndzi tshemba leswaku ndzi mudyondzisi wa kahle. Phela va pasa ngopfu vana va le Kheto exikambelweni hikwalaho ka migingiriko ya mina. Loko va tsala swikambelwana ndzi va tsarisa leswo olova ngopfu leswaku va gwaja hinkwaswo ku endlela leswaku va ndzi tsakela ku tlula mathicara laman'wana. Ni sweswi va ndzi tsakela ngopfu lero phela a va ndzi vitani Mam Baloyi hi ya vutsongo. Va swi tiva leswaku loko va tsala *external*, loko ndzi vona leswaku phepha ra kona ra tika ndzi endla tipulani to va byela loko ndzi ri ni nkateko wo va ku ri mina ndzi tsarisaka siku ra kona.

ALBERT: Aa, u va pfuna va ri xikambelweni?

XITLHANYI: Ina, papa! Phela ndzi lava ku tiendlela vito lerinene!

ALBERT: Mara ku tiendlela vito *hi ndlela* yo biha a swi lulamangi.

XITLHANYI: Swo biha loko munhu o kumeka, kambe loko a nga kumeki, *I don't have no problem!*

ALBERT: Hambi u nga kumeki, a swi lulamangi hikuva ripfalo ra wena ri ta tshama ri ku byela leswaku lexi u xi kume *hindlela* yo homboloka.

XITLHANYI: Aredzi n'wina ma ha chavaka mapfalo.

ALBERT: Ndzo vula hikuva swona a swi kahle. Swi endla leswaku ...

XITLHANYI: *(Hi ku hlundzuka)*
U nga ndzi nyangatsi! Hi swo swi mi hundzeletaka mi hola ticinci ta vanghana leswi swa rhumbu! Loko a ndzi nga lo kho, ndzi yima hi milenge ndzi ku phandela ntirhonyana lowu wa vubalana a wu ta va u ri kwihi namuntlha lovha ndziwena!

19.7 Boxa ndhawu YIN'WE laha Xitlhanyi a kumeke swilo hi tindlela to huma endleleni. (1)

19.8 Kombisa ku yelana ka vito ra ntlangu na leswi endliweke hi Xitlhanyi. (2)

19.9 Hlawula nhlamulo leyi nga yona eka leti nga laha hansi. Xitlhanyi u ri: 'Hi swo swi mi hundzeletaka mi hola ticinci ta vanghana leswi swa rhumbu!' Loko a ku 'swa rhumbu' u vula leswaku Albert u na …

A vutoya.
B vuloyi.
C vuvabyi.
D vulolo. (1)

19.10 Xana marito ya Xitlhanyi ya leswaku 'Swo biha loko munhu o kumeka' ya n'wi paluxile hindlela yihi eka ntlangu lowu? (2)

19.11 Xisihalari i ximunhuhatwa lexi sivelaka ximunhuhatwankulu ku fikelela ku navela ka xona. Xana i mani xisihalari eka ntlangu lowu? Seketela nhlamulo ya wena. (2)

19.12 Xana mutsari u lemukisa vahlayi yini hi ntlangu lowu? (2)

19.13 Xana u vona leswi endliweke hi Xitlhanyi swo aka yindlu hi switirhisiwa swo yiviwa swi ri mhaka ya kahle ke? Seketela nhlamulo ya wena. (2)
[25]

XIVUTISO XA 20: XITSALWANA

***VADYONDZI VA NAMUNTLHA* – SE Makhubele**

Hixitalo vana lava endleriwaka hinkwaswo na ku kombiwa rirhandzu hi tindlela hinkwato hi vatswari hi vona lava talaka ku endla swo homboloka evuton'wini. Kombisa ntiyiso wa mhaka leyi hi ku kongomisa eka leswi endliweke hi Fumani Munene etsalweni leri. **[25]**

XIVUTISO XA 21: XIMBANGU

***VADYONDZI VA NAMUNTLHA* – SE Makhubele**

Hlaya n'wangulano lowu nga laha hansi kutani u hlamula swivutiso leswi nga ta wu landzela.

XITSHURIWA XA P

XILUVA:	Se u lava ndzi ku byela kangani ku ri mina ndzi wa Jimmy?	
FUMANI:	Tshika ku ndzi byela hi Jimmy masiku hinkwawo. Mina ndza ku rhandza Xiluva. Ndzi tiyimisele ku ku endlela xin'wana na xin'wana u nga ta xi lava.	
XILUVA:	E-e, mina a ndzi ku rhandzi ndzi wa Jimmy. Kasi wo ka u nga va voni van'wana vanhwanyana laha xikolweni u ngo ndzi sala endzhaku masiku hinkwawo?	5
FUMANI:	Ndza va vona kambe a ndzi va rhandzi ndzi rhandza wena. Ndzi pfumeli Xiluva u ta swi vona vutomi byi ta ku tsakisa ku tlula mpimo.	
DIKELEDI:	*(A nghenelela)* Famba kunene wena Fumani a hi ku lavi laha desikini ra hina. Wo va hava tibuku to hlaya u ngo ta u ta hi nun'hweta *mangumbu* ya mbangi?	10
XILUVA:	*(A hleka)* Khe ... khe ... khe!	
FUMANI:	Ndza swi tiva leswaku wena wa ndzi venga Dikeledi. Futhi eka mina na Sathani u vengile ngopfu mina.	
XILUVA:	*(A hleka)* Khe ... khe ... khe!	15
DIKELEDI:	A ndzi ku vengi ndzi venga mahanyelo ya wena.	
FUMANI:	I mahanyelo muni yo tani?	
DIKELEDI:	Wena u savheji Fumani.	
XILUVA:	*(A hleka)* Khe ... khe ... khe!	
FUMANI:	Ndzi kombela ku tshama Xiluva munghana wa wena a ta ndzi byela ta vusavheji bya kona. *(Xiluva a tshinela eka Dikeledi, kutani Fumani a tshama)*	20
FUMANI:	U ri ndzi savheji loko ndzi endlile yini?	
DIKELEDI:	U savheji ngopfu wena! N'wana ntsanana wo ringana na wena u dzaha mbangi! Xana swi tsandza kwihi ku landzelela mikondzo ya vatswari va wena va nga vafundhisi va ndhuma va pfunaka rixaka? U hanya exidziveni xa rito ra Xikwembu kambe wena u hanya swo huma endleleni.	25
XILUVA:	Munghano! Kasi a wu swi tivi leswaku 'Mati a ya hlantswi swa wona, ngwenya yi tshama na magegetsu ematini'?	

21.1 Boxa vito ra tata wa Fumani loyi Dikeledi a vulaka leswaku u fanele ku landzelela mikondzo ya yena na xivangelo xo va Dikeledi a vula leswaku Fumani i savheji. (2)

21.2 Kombisa ku hambana loku nga kona exikarhi ka vunghana bya Dikeledi na Xiluva. (2)

21.3 Hlawula nhlamulo leyi nga yona eka leti nga laha hansi. Loko Dikeledi a ku: 'Fumani u hanya exidziveni xa rito ra Xikwembu' u hlamusela leswaku Fumani a a huma emutini wa vanhu lava ...

A khomanaka.
B khongelaka.
C khorwisaka.
D khomisaka. (1)

21.4 Xana mavulavulelo ya Dikeledi eka n'wangulano lowu nga laha henhla ya n'wi humelerisa a ri munhu wa njhani? (2)

21.5 Hi yihi dyondzo leyi u yi kumeke eka mahanyelo ya Fumani lama endleke leswaku a kala a vuriwa savheji hi Dikeledi? (2)

21.6 Ku ya hi n'wangulano lowu nga laha henhla Xiluva u vonaka a ri na ntlimbo. Boxa muxaka wa ntlimbo lowu a a ri na wona u tlhela u seketela nhlamulo ya wena. (2)

21.7 Xana u vona Dikeledi a endlile kahle ku va a hlongorile Fumani loyi a a lava ku vulavula na Xiluva edesikini ra vona ke? Seketela nhlamulo ya wena. (2)

YISA EMAHLWENI

Hlaya n'wangulano lowu landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

XITSHURIWA XA Q

FUMANI:	Wa tiva ndzi rhandza ku ku byela mhaka yin'wana yi nga humelela tolo hi ndzhenga. Ndzi ku byela hikuva ndzi ku tshembile ndza swi tiva leswaku a wu nga byeli munhu.	
NTSAKO:	Ndzi ku yingiserile vulavula.	
FUMANI:	Ku nga ri khale Xiluva u ta va wa mina.	5
NTSAKO:	*(A hlamala)* Haa! Wa hemba!	
FUMANI:	A ndzi hembi he m'fo!	
NTSAKO:	Wa hemba! U hemba dyambu ri lo hosi!	
FUMANI:	A ndzi hembi he Ntsako. Tolo ndzi vile na yena nkarhi wo lehanyana ku fikela laha a nga hetelela hi ku ndzi byela leswaku u ta ndzi hlamula ku nga ri khale.	10
NTSAKO:	Xana a mi ri swin'we kwihi?	
FUMANI:	Eka vona.	
NTSAKO:	Eka vaXiluva?	
FUMANI:	Ina he m'fo! A ndzi lo n'wi landza.	15
NTSAKO:	Wa hemba he Fumani. A ndzi nga tshembi leswi u ndzi byelaka swona.	
FUMANI:	A ndzi swi tiva leswaku a wu nge tshembi hikuva u tiva leswi mina na yena a hi ri valala emasunguleni. Sweswi a swa ha ri tano hi ta rhandzana ku nga ri khale.	
NTSAKO:	Xana mana wa Xiluva a va ri kona?	20

FUMANI:	E-e, a va nga ri kona. A hi ri vambirhi ntsena hi karhi hi tiphina hi mabulu. *(Va miyelanyana laha Ntsako a ha taleke hi ku hlamala leswi Fumani a n'wi byela swona)*	
NTSAKO:	Se i yini xi nga endla leswaku u n'wi landza eka vona?	
FUMANI:	Ndzi te ndzi fika ekaya tolo, ndzo n'wi tsundzuka swinene. Hiloko ndzi tibyela ku n'wi landza eka vona ndzi ya vulavula na yena. Naswona a ndzi ehleketa leswaku u ta ndzi holovela a ndzi tlherisa loko ndzi fika. Kasi a swi vanga tano u ndzi amukerile hi malwandla a tlhela a ndzi tsontswa he m'fo!	25

21.8 Boxa mbangu lowu swimunhuhatwa leswi nga eka n'wangulano lowu nga laha henhla swi vulavulaka swi ri eka wona. (1)

21.9 Hlamusela hi ku komisa leswi Fumani a endleleke Xiluva swona ku kala a n'wi tshemba leswaku u ta n'wi hlamula eka xikombelo xa yena xa rirhandzu. (2)

21.10 Hikokwalaho ka yini Ntsako a twala a nga tshembi loko Fumani a n'wi byela leswaku ku nga ri khale Xiluva u ta va wa yena? (2)

21.11 Xisihalari i ximunhuhatwa lexi sivelaka ximunhuhatwankulu ku fikelela ku navela ka xona. Xana i mani xisihalari eka ntlangu lowu? Seketela nhlamulo ya wena. (2)

21.12 Xana mutsari u lemukisa vatswari yini hi leswi nga sala swi humelela emutini wa ka Munene loko vatswari va Fumani va ta va va yile empfuxelelweni? (2)

21.13 Xana mhaka ya ku va Xiluva a pfumerile ku rhandzana na Fumani hambileswi a a swi tiva leswaku a nga na mahanyelo lamanene ya humelela evuton'wini bya masiku hinkwawo ke? Seketela nhlamulo ya wena. (1)

21.14 Loko a wu ri Jimmy kutani u twa leswaku Xiluva murhandziwa wa wena u tswontswile Fumani, a wu ta titwa njhani? Tlhela u hlamusela leswi a wu ta swi endla. (2)

[25]

NTSENGO WA XIYENGE XA C: 25
NTSENGO WA TIMARAKA: 80